

Mål & Mæle·2

9. årgang 1983

Vel skrevet – men også velskrevet?

Branden var vel påsat kan man vel godt sige, men det kan ikke stå i en avis; dér skal stå *formodentlig*. – Vel, skal der ej. Det *vel* er der ikke noget i vejen med, vel? – Der er en lidt vel velskrevet artikel om det lille ord *vel* i Mål & Mæles småordsleksikon.

Side 6

Ustabil norm

Erik Hansen har altid gået ind for en stabil norm og tolerance mod afvigerne. Nu sender Tore Kristiansen ham et åbent brev og forsøger at bande i kirken ved at gå ind for en ustabil norm. En stabil rigssprogsnorm kan virke kommunikationshæmmende, snarere end -fremmende. Derfor må man gøre variationen synlig.

Side 18

Og det kan Erik Hansen selvfølgelig ikke dy sig for at svare på.

Side 25

En darjlig mænd kårmer fram

Er det grimt, vulgært eller sjusket at sige *mand* med *a* som i *flad*? Se artiklen om de grimme lyde. Side 13

Den pæne hånds venstrehåndsarbejde

Hvordan kan det være at ordene for 'venstre' og 'højre' også betyder 'negativ' og 'positiv'? Læs om hvad det har at gøre med svara yoga og sprogenes akvifinalitet.

Side 28

Sprogligheder 2

Vel 6

De grimme lyde 13

Amagemad 16

Stabil norm 18

Normal stabilitet . . . 25

Se til højre 28

...for det er velkendt at sproget ikke i så høj grad afspejler virkeligheden, som det skaber den.

Paul Watzlawick

Amerikansk
psykolog

SprogliGheder

? Kære Mål & Mæle.

Tak for Jens Juhl Jensens spændende artikel »Som en mis«! Jeg må tilstå, at jeg er en hund efter etymologiske forklaringer.

To gange anvender J.J.J. ordet »sandsynligvis« i sin udredning. Men i sin videre argumentation får han læseren – i hvert fald mig – overbevist om, at hans forklaring er rigtig: At det tyrkiske »mis gibik«, egl. »ligesom parfume«, i forgangne tider er indgået i et fællessprog blandt søfolk, der besejlede Middelhavet, og at fordanskningen »som en mis« så siden af danske søfarere er bragt ind i almindelig dansk sprogbrug.

En – nu lidet brugt – parallel har vi i udtrykket »som en røg«. Den store danske ordbog har et eksempel fra 1833: »Spækhøkerne snappede Flæsket som en Røg«. Og et senere: »Martin løser Opgaverne som en Røg«. Den engelske vending »like smoke« har samme betydning.

Kan det mon tænkes, at »røg« i den forbindelse er en slags oversættelse af det tyrkiske »mis«?

Hvis J.J.J.'s forklaring holder stik, må man vel konstatere, at danske filologer gennem tiderne (senest i nudansk 1982) har gjort sig skyldige i en reguleret folkeetymologi med hensyn til den lille mis – som så sku går hen og viser sig at være sin egen.

Med venlig hilsen
Ole Milthers.

? Mål & Mæle.

B. erklærede, at det/hans vigtigste formål med hans/sit besøg(et) var at udbygge hans/sit kendskab til Europa-Parlamentet.

Da D. ikke var blevet erstattet af et nyt medlem af sin/hans gruppe, vedtog udvalget... (udvalget er sammensat af medlemmer fra forskellige politiske grupper).

Jeg troede ikke, at jeg havde kvaler med *hans/sin* ligesom mange af mine rigtig jyske kolleger, men hvad er der rigtige i disse to eksempler?

Vibeke Gottlieb
Luxembourg.

! Kære Vibeke Gottlieb.

Hovedreglen er at *sig* og *sin* bruges når der skal vises tilbage til en entalsord af 3. person der står som grammatisk grundled: *han tog sin hat og gik sin vej* og at *gyder* kan bruge *hans*: *han tog hans hat og gik hans vej*. Der findes så en række tilfælde med skjulte eller indbyggede sætninger, hvor *sig* og *sin* viser tilbage, ikke til det grammatiske grundled, men til det logiske eller meningsmæssige grundled: *vi bad ham hilse sin mor* (logisk: *han hilste sin mor*), *jeg fandt ham siddende på sit værelse* (logisk: *han sad på sit værelse*), *hans tro på sig selv* (*han troede på sig selv*). Denne regel løser vist det første eksempel: Er det B. selv der har planlagt besøget, kan man skrive: *B. erklærede at hans vigtigste formål med (sit) be-*

søget(et) var at udbygge sit kendskab... (logisk: *han havde det formål med sit besøg at udbygge sit kendskab*). Er det ikke B. men andre instanser der har planlagt besøget, er det rimeligst at skrive: *B erklærede at det vigtigste formål med hans besøg var at udbygge hans...* (logisk: *de havde det formål med hans besøg...*). Det andet eksempel kører normalt efter hovedreglen; *sin* henviser til det grammatiske grundled: *Da D. ikke var blevet erstattet af et nyt medlem af sin gruppe, vedtog...* Problemet er at man kan opfatte en skjult sætning (logisk: *et nyt medlem der hørte til sin gruppe*) som imidlertid ikke giver mening, og for at undgå denne fejlagtige association kunne man bruge *hans*. Sætningen er jo imidlertid tvetydig på en anden måde samtidig; den kan enten betyde: *Da D. af sin gruppe ikke var blevet erstattet af et nyt medlem, vedtog...* eller: *Da D. ikke var blevet erstattet af et nyt medlem af sin egen gruppe*. Er meningen den sidste, hvad din parentes antyder, så ville det være mest klart at skrive *sin egen* eller *hans egen*. I så fald er der ikke noget problem, for begge alternativer vil henvise til D.s gruppe og ikke til det nye medlems gruppe (som jo ikke kan være en anden gruppe end dette nye medlems gruppe), og så kan man lige så godt skrive *sin*.

O.T.

? Som læge er det i tiltagende grad blevet mig vanskeligt at præsentere mig selv som dr. Engelbrecht. For det første har jeg ikke skrevet disputats (og docerer altså heller ikke – doktorer jeg?). For det andet klæber der for mig lidt selvhøjtideligt og autoritært ved betegnelsen.

Hvis jeg ringer til et af de apoteker der kender mig, præsenterer jeg mig som »Engelbrecht«. Er det derimod et af dem der ikke kender mig, har apoteket krav på en eller anden måde at få oplyst at det er en læge der ringer. Tidligere præsenterede jeg mig som »doktor Engelbrecht«, mens jeg nu oftere og oftere siger »læge Nils Engelbrecht (jeg ville ikke kunne sige »læge Engelbrecht«).

Når apoteket sender varer til mig og udenpå skriver Til læge Engelbrecht befinder jeg mig ilde ved det. Der er altså fornavnet til forskel. Hvorfor?

Man kan godt sige »dr. Engelbrecht«, men ikke »læge Engelbrecht«. Man kan godt sige »pastor Knudsen«, men ikke »præst Knudsen«. Betegnelsen professor synes at rumme begge nuancer.

Hvad mener filolog Hansen?

Venlig hilsen
Nils Engelbrecht

! Problemet har at gøre med de selv i vore dage indviklede titelregler.

Ved en titel kan vi forstå en betegnelse for profession eller position som sættes foran navnet, især når man tiltaler eller tilskriver en person. Titlen er som hovedregel trykssvag: *kaptajn Jespersen, dronning Ingrid, lektor Hanne Ruus*.

Det er mest høje eller relativt høje stillinger der bruges som titler; de mere jævne bruges sjældent på den måde: *vicevært, specialarbejder, skoleelev*

osv.; desuden bruges betegnelser for kunstneriske erhverv sjældent: *sanger, forfatter, skuespiller. Maler Petersen* er altså håndværker, ikke kunstmaler.

Nogle stillings- eller positionsbetegnelser er dobbelte, sådan at de har en special form der bruges som titel: *konge/kong, fyrste/fyrst, greve/grev, helgen/sankt, præst/pastor, læge/dr.,* og endelig *herre/hr.* og *frue/fru*, som for et par hundrede år siden virkelig betød høj social placering.

I disse tilfælde er det unaturligt at bruge andet end titelformen som titel. Man siger altså ikke *konge Frederik, fyrste Igor, helgen Peder, præst Holm* – og altså heller ikke *læge Engelbrecht*. (I pressens sladder-spalter ser man dog i de senere år greve brugt som titel i stedet for greve: *greve Conrad Fl. Sparre* – jeg ved ikke hvorfor).

Hvis man nu af en eller anden grund alligevel som titel vil bruge en af de stillingsbetegnelser der ikke kan benyttes som egentlige titler, altså uden tryk, så kan man bruge den trykstærkt, men foran hele navnet. *Vicevært Johannes Olsen, skoleelev Ole Larsen, forfatteren Klaus Riffbjerg, sognepræst Asger Holm*; men altså ikke *vicevært Olsen, skoleelev Larsen, specialarbejder Hansen, forfatter Turell*.

Derfor går *læge Nils Engelbrecht* fint, mens *læge Engelbrecht* – som allerede forklaret – går imod reglerne.

EH

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby
Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen
Ekspedition:

Jul. Gjellerups Boghandel
Sølvgade 87

1307 København K

Telf.: 01 13 72 33

Giro: 9 02 91 92

Tryk: S.L. Møllers Bogtrykkeri, Skovlunde.

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 62,50 per årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Jul. Gjellerups Boghandel. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

? Ordbog over det danske Sprog betegner (i 1918) sideformen *anderledens* (til *anderledes*) som nu kun folkelig eller dialektal. Gælder det stadig? Og hvad kommer formen af?

BRK
Dronninglund

! I dialekterne er formen udbredt over det meste af landet, således i Nørrejylland, på Langeland, Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. I hvert fald i flere nørrejske egne er formen ældre end *anderledes* (den sidste synes at være indlånt fra rigsmålet).

Når ordbogen også betegner formen *anderledens* som nu kun folkelig (ordbogen bruger betegnelsen »vulgær«, men her ligger der ikke nogen moralsk-æstetisk stillingtagen) er det nok fordi den er gammelnordnordisk. Søren Kierkegaard (født i København 1813) har brugt den i flere af sin skrifter, og den kan endnu forekomme hos voksne som i deres talesprog har gammelnordnordiske træk; den synes dog at leve videre blandt børn.

Det gælder stadig at *anderledens* er en dialektal form, men bortset derfra er den nu snarere gammeldags eller børnesprog end folkelig.

Opriidelsen til *anderledens* er tvivlsom. Den ældste form i rigssproget er *anderledes*, gammeldansk *annerlethis*. For jysk har man formodet at sideformen på *-ledens* skulle komme af sideformen *anderlunds* til *anderlunde* (= *anderledes*); andre mener at *-ledens* her er bestemt form genitiv (ejefald) af *led* i betydningen 'vej' (eller 'måde') eller er fremkaldt af *-n*-i ordets første led, *ander-*. Det sidste afkræftes måske af at man for et par hundrede år siden kendte sideformen *hvorledens* til *hvorledes*. Endelig kunne man tænke

sig påvirkning fra biord og tillægsord på *-ens*, således nok især *sagtens*, mindre sandsynligt *nymodens*, *alskens*, *dødsens* mfl. (jf. også ældre former for *nyssens* (til *nys*), *alleredens* (til *allerede*) og *hersens* (til *her*); se nærmere Aage Hansen: *Moderne dansk*, bind 3, 1967, s. 207); muligvis kan man heller ikke se bort fra genitivformer, især sådanne som også bruges som en art tillægsord: *kattens*, *fandens* mfl. Når det tilsvarende indskud af *-n*- ikke kendes i *således*, *ligeledes* og ikke længere i *hvorledes*, er det fordi disse ord er sjældne i folkeligt sprog og ikke bruges af mindre børn (i stedet: *sådan*, *også* (eller *lige-sådan*) og *hvordan*).

Arne Hamburger

? Til Mål & Mæle.

Selv om og skønt.

Selv om synes at tage helt overhånd. En redaktør af Politikens »Dag til dag« svarede mig engang, at det var jo kun dårlige (eller ubegavede) skribenter der begik den fejl, men det bliver vist værre og værre.

Venlig hilsen
E. Sand

! Kære E. Sand.

Jeg vil gerne melde mig som en af de ubegavede med det samme; jeg skelner mellem *skønt* og *selv om*, men kan godt lave den »fejl« der er tale om. I den traditionelle skoleundervisning, og i en bog som Erik Oxenvad: *Bedre dansk*, doceredes den regel at *skønt* betegner en virkelig eksisterende modsætning, mens *selv om* betegner en tænkt modsætning. »Der er en stærk tilbøjelighed til at bruge *selv om* i stedet for *skønt* om den faktiske modsætning; men da det i mange tilfælde gør udtrykket tvetydigt, bør det undgås,« skriver Oxenvad.

Både argumentet om de ubegavede skribenter og det om tvetydigheden som bør undgås, er typiske eksempler på efterrationaliseringer som så ofte forekommer i sprogrigtigheds-spørgsmål, efterrationaliseringer som dækker over den virkelige baggrund for regelen, nemlig at man må have noget som adskiller de dannedes sprog fra hobens, ellers bliver der ikke afstand mellem klasserne.

I den sprogbrug jeg selv følger, skelner jeg mellem *selv om* og *skønt* på den måde at *skønt* kun kan bruges om det faktiske og modsatrettede; jeg kan fx ikke sætte en *skønt*-sætning i uvirkeligheds fortidsform, jeg kan ikke sige: *Skønt Dorte Bennedsen havde været undervisningsminister, ville RUC have overlevet*. I sådanne kontra-

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

Jul. Gjellerups Boghandel
Sølgade 87
1307 København K
og mærk kuerten Sprogligheder.

faktiske sætninger har jeg en tendens til at bruge *selv hvis* og ikke *selv om*.

Selv om kan jeg bruge i begge betydninger altså svarende til *selv hvis* og til *skønt*: *selv om det regner, cykler jeg på arbejdet* og *selv om det regnede, cyklede jeg på arbejde idag*. Om det regelsæt jeg følger kan der siges 3 ting; for det første er det et helt konsistent regelsystem, man kender mange eksempler på at en term har et mere omfattende betydningsomfang end en anden således at den både kan bruges om det samme som, og om noget andet end denne anden, fx *ko* og *tyr*. For det andet har man i andre perioder af sprogets historie slet ikke haft ord der skelnede mellem de to betydninger, i oldislandsk brugte man *þó at* eller *þót* i begge betydninger. Det skyldes – for det tredje – at der ikke er nogen forvekslingsmuligheder når ordene optræder i sætninger som de to ovenfor; den anden kan kun være *skønt*-betydningen, fordi eftersætningen jo betegner noget faktisk og ikke kun noget muligt, og den første kan

kun være *selv-hvis*-betydningen for eftersætningen betegner noget muligt og ikke noget faktisk (forudsat den ikke siges af en der sidder på cyklen). I mit sprog er der altså kun en stilistisk regel der siger at *skønt* kun har faktisk betydning men mest hører til formelt sprog, mens *selv om* har begge betydningsmuligheder afhængigt af sammenhængen, og hører til dagligt sprog. Tendensen er ikke ny, Mikkelsen omtaler i sin bog fra 1911 også tendensen og jeg tror ikke at der undervises i forskellen i skolen mere. De begavede er altså ved at blive en forsvindende minoritetsgruppe.

Det ville faktisk være mere konsekvent hvis man stavede *selv om* i denne videre betydning i ét ord: *selvom*. De der kunne og ville, kunne jo så skelne mellem *selvom* i den vide udifferentierede betydning og *selv om* i betydningen *selv hvis*, mens resten kunne få færre stavfejl. I den vide betydning betyder *om* i *selvom* jo nemlig ikke *hvis* som delingen i to ord kunne antyde.

O.T.

Kjære Mål og Mæle
Mål og Mæle nr. 1, 1983, tar på side 4 opp et spørsmål om betegnelsen »mund- og klov(e)syge«. Her blir det hevdet at den norske betegnelsen er »mule- og klauvsyke«. Dette er ikke riktig. Den norske betegnelsen er »munn- og klovsyke« (bokmål) og »munn- og klauvsjuka« (nynorsk). Det er også den betegnelsen som blir brukt i norske oppslagsverk.

Ifølge Norsk landbruksordbok (1979) begynner sykdommen med feber, »og etter kvart får dyret (kua) blemmer i slimhinna i munnen, på mulen, på juret og i klauvspalta.« Etter dette må en kunne si at »mund- og klovsyke« er en (minst) like dekkende betegnelse som »mule- og klovsyke«.

Med vennlig hilsen
Ståle Løland
Nordisk Språksekretariat

Mål & Mæles småordsleksikon 4

VEL

*Vel født er vel en Trøst,
men bedre vel opdragen.
Vel gift er Livets Lyst,
vel død er hele Sagen.*

Ambrosius Stub

»Vel er det ej!« kunne man have lyst til at tilføje. Eller måske »Ja, det er det vel« – alt efter temperament og holdning, for vel kan det betale sig at læse digte, men derfor behøver man vel ikke tro på hvad der står i dem, vel?

I denne artikel vil vi beskrive biordet *vel*. Umiddelbart er det ikke en af sprogets tunge drenge, men det hører til gengæld til blandt de 2-300 hyppigste ord. Det er både et meget gammelt ord og et udpræget talesprogsord der optræder i et utal af faste udtryk og forbindelser. Det fylder fx 9 spalter i den store *Ordbog over det danske Sprog* – så vel er det ikke noget uanseligt ord!

To slags »vel«

Vi vil i det følgende vise at der er to slags *vel*. Der er forskel på de to varianter i deres betydning og funktion, og i udtalen og placeringen i sætningen.

Det første har grundbetydningen '*godt*'. Det kan stå *forskellige* steder i sætningen, det udtales med *tryk*, og det *beskriver* et eller flere af de andre ord i sætningen, – og det kan sættes sammen med andre ord og derved danne nye ord.

Vi finder det i alle former for sprogbrug og tekstarter, ja det optræder sågar i det ældste danske skriftsprog vi kender, vikingetidens runeindskrifter.

Vi kan passende kalde denne variant »*det goe, gamle vel*«. Det andet *vel* har grundbetydningen *formodentlig*. Det kan kun stå ét sted i sætningen, og det kan *ikke* have *tryk*. Det beskriver ikke andre ord i sætningen, men det udtrykker noget om *forholdet mellem talepartnerne*. Det bruges nemlig mest i talesprog. I skriftsprog træffes det ikke så ofte – og helt sikkert aldrig i bestemte former for skriftsprog, hvis den der udtrykker sig da ellers vil opfattes som et hæderligt menneske. For det vil man vel?

Det goe, gamle »vel«

Den oprindelige betydning af *vel* er '*godt*'. *Vel* er i familie med det engelske *well* og det tyske *wohl*. Det hører til ordklassen *biord*.

Engang var dette *vel* et biord der beskrev og var knyttet til sætningens udsagnsled.

Man kan altså forestille sig følgende ordskifte på dansegulvet:

»Du danser vel!« – »Ja, det ved jeg vel!« Kun hvis vi lægger tryk på *vel* og tænker '*godt*' forstår vi den lille samtale i dag. Det goe, gamle *vel* er nemlig trængt helt ud af sproget i lige netop dén funktion: som trykstærkt biord med betydningen '*godt*'. Der er det simpelthen blevet erstattet af *godt*.

Alligevel

Alligevel (= alt lige vel) er det goe, gamle *vel* i fuld vigør i mange andre biordsfunktioner.

Det forbindes på alle mulige måder med andre ord, så der dannes nye ord og vendinger hvor *vel* udtrykker det positive, bekræftende – det der er '*plus*' som modsætning til negativerne, fx *ilde*, *dårligt*, *mis-*, *u-*, *van-* og selvfølgelig *ikke* og *ej*.

Vi har jo eksempelvis en masse tilægsord med *vel* som forstavelse: *vellykket* (modsat *mislykket*), *vellugtende* (modsat *ildelugtende*), *velfortjent* (modsat *ufortjent*), *velorganiseret* (modsat *dårligt organiseret* eller *uorganiseret*), *velskabt* (modsat *vanskabt*).

Af faste vendinger og talemåder har vi fx *vel at mærke*, *godt og vel*, *lidt vel meget*, *vel begyndt er halvt fuldendt* – ja, og så dagligdags ord som *velkommen*, *farvel* og *velbekomme*!

Vel har jeg så!

Men *vel* kan skam meget mere. Det kan naturligvis, i kraft af at være den positive modpol til *ikke*, tilbagevise en påstand med negativt indhold: »Du har ikke forstået en pind!« – »Vel har jeg så!« »Der er ikke kameler på Fyn!« – »Vel er der da det, jeg har selv set tre!«

Vi kan jo også tænke os følgende: »Du har spist min sukkermad!« – »Vel har jeg ej!« Her er *vel* det element der i kraft af sin positive styrke skal overbevise om nægtelsens gyldighed.

Vel er dette ikke Rubicon, men...

Vores positive *vel* kan også have samme funktion som *ganske vist* eller *godt nok*. Man kan nemlig bruge det til at tage forbehold over for noget som – indrømmet – er korrekt, men man har nu alligevel en vægtig tilføjelse: »Vel er

TV-Avisen oplysende, men TV-Aktuelt borer altså dybere i sagerne«.

- vel?

Vel over for *ikke* – samme forhold som *plus* over for *minus* – finder vi i det goe, gamle *vel*'s måske hyppigste anvendelse: det kan danne et *spørgsmål*, forudsat at der er et udsagn med *ikke* eller *aldrig* eller lignende negativer foran: »Der er ikke kameler på Fyn, er der vel?« Vi kan endda droppe udsagnsled og grundled og lade *vel* bære spørgsmålet alene: »Der er ikke kameler på Fyn, vel?«

Præcis det samme, men med omvendt fortegn, har vi her: »Der ER kameler på Fyn, (er der) ikke?« Men her har vi ikke *vel* med i det positive udsagn for *vel* kan jo ikke være centralbiord med tryk i denne positive betydning. Man kunne understrege det positive indhold i udsagnet ved hjælp af *faktisk* eller *da* i stedet for.

Når vi overhovedet bruger tid på at udtale os om hvordan verden ikke er indrettet, når vi altså bruger sætninger med »ikke« eller andre nægtelser i, så er det fordi vi regner med at den vi taler til, faktisk tror det modsatte (den ikke benægtede sætning), og må korrigeres. Det er mere naturligt at sige »Hvalen er ikke en fisk«, end at sige »Katten er ikke en fisk«, for der kunne være fx børn der troede at hvalen var en fisk.

Når vi så sætter *ikke* i et spørgsmål, hvor vi som talere netop ikke ved hvad der er rigtigt, så bliver spørgsmålet af en sådan karakter at det lægger op til at modtageren svarer det modsatte, altså svarer jo: »Er der ikke kameler på Fyn?« – »Jo.« Vil vi gerne lægge op til at modtageren svarer nej, må vi omvendt bestyrke den tvivl der ligger i spørgsmålet med et *vel*: »Er der vel ka-

meler på Fyn?» – »Nej.« Man kan også skille disse vejledende spørgeelementer ud efter en normal fremsættende sætning, så får vi: »Der er kameler på Fyn, er der ikke også?» – »Jo.« Og: »Der er ikke kameler på Fyn, er der vel?» – »Nej.«

Jeg kommer, ikke, men ikke alene, vel...

Det spørgende *vel* og *ikke* har fået en udvandet variant som ikke appellerer til en bekræftelse af at det man siger er rigtigt, men til en bekræftelse som er mere »eksistentiel«. Det er noget med: *hør på mig, vær interesseret, følg med*, ikke – og appellen er ikke så stærk som hvis man faktisk sagde det så tydeligt.

Vel nok

Endelig kan det goe, gamle *vel*, der betyder 'godt', kombineres med *nok*, der betyder 'tilstrækkeligt'. Vi får altså et udtryk der angiver at noget er tilstrækkeligt godt – eller tilstrækkelig sandt – til at jeg kan sige det.

Vel nok kan både give et udsagn ekstra styrke, få det til at lyde ekstra overbevist: »Det er vel nok idiotisk«, – og det kan gøre det modsatte, altså tage forbehold, udtrykke en vis tvivl (men stadig er jeg sikker nok til at jeg tør sige det): »Ja, sådan forholder det sig vel nok.«

Vel, vi må videre

Som pause-ord, eller ord der signalerer overgangen til noget andet, bruger vi på dansk som regel *nå* eller *godt*. Vi kan dog også bruge *vel*, a la det engelske *well*, selv om det ikke er så udbredt.

Vel, nu har vi haft det goe, gamle *vel* under luppen og set at det først og fremmest udtrykker alt det gode, positive og bekræftende, undtagen som må-

desbiord, hvor *godt* har overtaget. Måske godt det samme, for derved er der blevet plads til det andet *vel* som vi nu skal se på.

Det lille »vel«

Det andet *vel* er det der betyder 'formodentlig': »Schlüter går vel snart af?» – »Ja, det er vel ikke så underligt.«

Dette *vel* er sikkert ikke så gammelt som det første *vel*. Som biord med betydningen 'godt' er *vel* gradvis gledet ud til fordel for *godt*, – men *vel* har alligevel overlevet som biord midt i sætningen, men nu i en svagere eller »løser« betydning. Det lægger sig nu ikke til udsagnsleddet alene, men til hele sætningen og modificerer med hvilken ret taleren overhovedet kan fremsætte sin ytring.

Denne løser betydning begynder at blive tydelig i 15-1600 tallet. I folkevise-sproget bruges *vel* fx som et fyldord i stil med *alt* eller *jo*: »Hver Ridder var saa pyntet, som han vel kunde bedst.«

Så hvis vi skal gætte på hvornår *vel* begynder at få betydningen 'formodentlig', er det sikkert omkring år 1500. I det 16. årh. træffer vi det i hvert fald i en sætning som: »Her meniss vell, at vorris folck schulle haffue hafft god victorj.«

Skreddet i *vel's* betydning fra 'godt' til 'formodentlig' kan forstås på denne måde: hvis jeg formoder noget er det 'godt nok til at jeg kan sige det', omend det altså ikke er 100% godt, sikkert eller sandt. Det er ikke usædvanligt at et ord får en svagere betydning – at der så at sige går inflation i ordet. En stærkere og en svagere variant kan udmærket eksistere side om side. Tænk fx på *ganske* i *ganske rigtigt* og *ganske godt*.

Der er altså på en vis måde tale om samme ord, men det er praktisk at skille dem ud i to varianter, som vi har gjort.

- Hvorfor tror du
jeg hopper sådan
rundt på gulvet?
- Du danser vel.

L. 3. 83

Det oprindelige *vel* betyder 'godt' og har et utal af funktioner. Det udtales med *tryk* fordi det skal *høres* – det beskriver noget i sætningen, en måde eller grad, en tilbagevisning af *ikke* osv. Det eneste det ikke mere kan er at være mådesbiord. Vi siger altså ikke mere: »Du danser vel.«

Det lille, beskedne »vel«

Vi kan derimod godt sige: Hvorfor tror du jeg hopper sådan rundt på gulvet?« – »Du danser vel.«

Her har vi det andet *vel*. Det udtales *uden tryk* fordi det ikke skal høres så meget. Det udtrykker kun en formodning, ikke noget med om der danses godt eller ej. Det siger mere om dem der taler og lytter end om hvad de taler om.

Det er et beskedent lille ord som ikke kan stå på så fremtrædende pladser i sætningen – det kan kun være sætningsbiord, altså stå lige efter grundled og udsagnsled, netop der hvor det *gamle vel* i gamle dage også kunne stå og betyde 'godt'.

Dette *vel* betyder altså '*formodentlig*', eller andre udtryk der angiver at man har en nogenlunde sikker forestilling om at noget er sandt, uden at man dog er så sikker at man kan sige at man *ved* det: *formodentlig, formentlig, jeg tror, jeg går ud fra* osv.

Den lille forskel

Men der er alligevel forskel på *vel* og de andre udtryk for formodning.

Vi kan nemlig godt sige: »Du danser formodentlig«, men vi kan ikke skrive: »Forhandlingerne genoptages vel i næste uge«, eller »Branden var vel påsat« i en avisoverskrift. Der skal stå »*formodentlig*« eller »*formentlig*«.

Grunden til at en avis med respekt for sig selv ikke ville skrive »Branden var vel påsat«, er at *vel* så at sige stikker

hovedet i busken. *Vel* angiver ganske vist en formodning, men også at *det ikke er noget der skal diskuteres yderligere*, det skal ikke bevises.

Med *vel* viser man at man har en bestemt *holdning* til det man siger – hvor vigtigt det er i forhold til hvad man ellers siger.

Og man viser at man har en bestemt holdning til talepartneren, den person man taler med. *Vel* forudsætter en *samtale*.

Lad os derfor se lidt på hvilke regler der gælder for normale, ordentlige samtaler.

Fornuftige samtaler

De fleste sprogfolk i dag er enige om at de allerfleste ytringer i grunden er udtryk for en af de tre såkaldte *sprog-handlinger*:

Konstatering: »Temperaturen er steget 8 grader«

Vurdering: »Jeg synes det er varmt«

Regulering: »Gider du skrue ned for varmen«

I en »ordentlig« samtale er man nogenlunde klar over hvad der er hvad, dvs. hvem der siger hvad hvornår.

Det forudsætter dog at den der taler, selv ved hvad han kan, gør og vil, at de personer han taler med er af samme slags, – og at det de taler om er noget de er i stand til at tale fornuftigt om.

I vores kultur er der således nogle normer der helst skal opfyldes for at en samtale kan kaldes »ordentlig« eller »vellykket«. Man skal hverken sige for lidt eller for meget, det skal hverken være løgn eller noget der er helt ved siden af – og det skal helst være umiddelbart forståeligt og relevant.

Sådanne »krav« er noget vi alle kender til, vi benytter os af dem hver dag. De bygger på den almindelige, sunde

fornuft. Denne 'fornuft' udstyrer os med nogle *forventninger* til dem vi taler med. 'Fornuften' er ikke noget vi er født med, den er tillært. Og i andre kulturer kan det dreje sig om helt andre forventninger.

Nu kan det jo imidlertid være ret anstrengende hele tiden at skulle være et fornuftigt og hæderligt menneske der altid ved hvad man gør og hvorfor.

Mange af de situationer vi befinder os i i løbet af en dag er ikke spor entydige. Der er masser af ting som man ikke ved særlig meget om, eller som man ikke uden videre kan tage stilling til.

Det er her *vel* kommer ind i billedet.

De praktiske, små ord

Vel er et af mange udtryk for at man har en formodning om noget uden at være helt sikker. I en situation hvor man ikke er 100% sikker på at det man siger er sandt eller sandsynligt, vil et hæderligt menneske angive at det er en *formodning*.

Men *vel* tilhører samtidig en gruppe småord der meget praktisk stiller sig til vores disposition når vi ikke vil eller kan leve op til de almindelige krav. Enten fordi det man taler om ikke er vigtigt nok til at man vil bruge så meget energi på det – eller fordi man vil skubbe sin samtalepartner i en bestemt retning uden at gøre det alt for tydeligt.

Når man udtrykker en formodning kan man være mere eller mindre sikker på om det man siger er sandt eller sandsynligt. Man kan tro at talepartneren ved eller ikke ved noget om det man taler om. Man kan forvente at han bekræfter at man har ret – eller at han måske har den modsatte opfattelse.

Og man kan forsøge at påvirke partneren til at komme med en bestemt reaktion.

Når vi bruger *formentlig*, *formodentlig* osv. lægger vi vores holdning for dagen *uden* at vise hvad vi venter af talepartneren, eller hvad vi vil have ham til at gøre.

Det gør vi derimod med *vel*. Uden at det tydeligt opfattes som et ønske, et krav eller en vurdering, kan vi få gjort partneren forståeligt at vi ønsker en bestemt reaktion.

Det interessante ved det lille *vel* er ikke kun at det betyder '*formodentlig*', men også, og især, at det formidler et budskab, det er målrettet – det har en *funktion*.

4 små vel'er

Vel bruges med forskellige funktioner. Hvilken funktion det drejer sig om er afhængigt af hvilke forventninger talepartnerne har til hinanden.

Fælles for alle situationer er at *vel* betyder '*formodentlig*', at det *ikke* har tryk, og at det *skal* stå lige efter grundled og udsagnsled.

Det bagatelliserende »vel«:

»Hvorfor hopper Knud sådan rundt på gulvet?« – »Han danser vel.«

Her er der også tale om en bagatellisering af indholdet i sætningen. Men taleren ved at partneren ved eller mener det samme. Taleren forventer en bekræftelse – ikke et gjaldende JA, men et indforstået nik eller en samtykkende mumlen.

Uden *vel* ville også denne sætning være en konstatering af en kendsgerning.

Det spørgende »vel«:

»Nu er der igen ballade med Brugsen« – »Det er vel ikke noget uregelmæssigt?« Her er taleren mindre sikker, og han tror at partneren ligger inde med en

større viden. Han forventer at partneren vil bekræfte ham i at det ikke er noget uregelmæssigt. Bemærk at det er *vel* der gør sætningen til et spørgsmål: der opfordres til et bekræftende svar, altså et *nej*.

Som normalt spørgsmål: »Er det noget uregelmæssigt?«, ville taleren være uhildet og kunne forvente et *ja* eller et *nej*.

Det kommanderende »vel«:

»Det skal blive godt at sidde og slappe af!« »Ja, – du laver vel kaffen?« Her er taleren sikker på det han siger og på at partneren vil bekræfte ham i det. Han er faktisk så sikker at han giver en *maskeret befaling*. Det er jo ikke direkte en ordre, for *vel* udtrykker stadig et lille forbehold, men man skal være meget tykhudet for ikke at forstå at taleren vil have én til at *gøre* noget. På den anden side er det svært at stille sig forurettet an – sværere end det ville have været hvis ytringen havde været en direkte befaling: »Du laver kaffen!« eller »Lav kaffen!«

Det lille *vel* er altså målrettet. Det henvender sig til den man taler med, det udtrykker både hvad man mener om det man siger og hvad man ønsker af sin talepartner.

Men samtidig udtrykker det et *forbehold*, en afstandtagen fra at blive stillet til regnskab, blive hængt op på noget. Det er både en formodning og ikke en formodning: det er ikke rimeligt at bede om grunde, at spørge hvad taleren bygger sin formodning på. Han har nemlig allerede vist hvad *han* synes ville være en rimelig reaktion.

Både tungt og flygtigt

Vi har nu kikket *vel* vel efter i sømmene og fundet at det har formået at beholde sin gamle, respektable identitet i nogle situationer, samtidig med at det i andre situationer optræder helt løsagtigt. Det kan være et tungtvejende ord der er til at tage og føle på, og det kan være noget flygtigt og forbeholdent der netop *ikke* skal tages og føles på.

Således har sprogets brugere altså forstået at tage hvad de skulle bruge i enhver situation – og således hentes ord som ellers er på vej ud i kulden ind i varmen igen.

Og det er vel ikke så mærkeligt?

Jon Albris, f. 1945,
stud.mag.,
lærer i dansk f. udlændinge.

Lilli Thorndal Rasmussen, f. 1950
stud.mag.,
lærer i dansk f. udlændinge.

De grimme lyde

Det er ikke spor vulgært at have fladt a. Det er ikke engang vulgært at have *kort* fladt a. Det store flertal af danskere har fladt a i *gade* og *hval*. Men kun en vis del har det også i *mand* og *bad* (navneord). Man hører tit dette flade a omtalt nedsættende. Enten er det »grimt« eller »sjusket« eller også er det »vulgært«. Sådanne påstande er uberettigede.

Det har jeg dokumentation for. For det første kan jeg henvise til en stor behandling af rigsdansk, skrevet af Lars Brink og Jørn Lund: Dansk Rigmål I-II, 1975. Men hvis man ikke tror på den, har jeg mere. For Brink og Lund forudså nemlig, da de skrev deres bog, at nogen ikke ville tro på dem. Så de fik mig til at lave en undersøgelse af udtalen i København.

Vi undersøger københavnere

Denne undersøgelse skulle afdække sammenhænge mellem køn og udtale, mellem alder og udtale samt mellem socialt tilhørsforhold og udtale, for et udsnit af københavnere. Formålet skulle være at undersøge, hvordan en række bestemte træk opførte sig hos forskellige københavnere.

Med støtte fra Københavns Kommune interviewede jeg en række københavnere og optog samtalerne på bånd, som jeg siden aflyttede. Jeg interesserede mig for kort fladt a, for aj-lyden (*darjlig* eller *dejlig*?), å-lyde (*kårme* eller *komme*?), blødt d (*gaje* eller *gade*?), for ræ-lyden (*fram* eller *frem*?), t-lyde

(*Dsivoli* eller *Tivoli*?), for vokal foran j (*borje* eller *bøje*?), for »mørkt« a (*karfe* eller *kaffe*?).

Udtaleforskellene

Undersøgelsen gav en klar bekræftelse på Brink og Lunds fremstilling: i Københavnsk har vi to forskellige sæt udtaler – to *sociolekter* – der er knyttet til henholdsvis lav og høj social status. Den højsociale sociolekt kalder vi rigsmål, den anden lavkøbenhavnsk.

Når altså mange unge i dag har fladt a, må det kunne beskrives herudfra. Det kan det også. Hvor det for personer født omkring 1900 er almindeligt at have kort fladt a, hvis man er lavsocial, er det meget usædvanligt, hvis man er højsocial. Hvis man derimod er født 1950, er det noget mere almindeligt, selv når man er højsocial. Her har den lavkøbenhavnske udtale altså påvirket den højsociale.

Ned med sjuskeriet

Så giver det kun mening at tale om »sjusket«, hvis man også vil hævde, at gamle lavsociale taler sjusket. Og tilbage er kun gammel højsociale, der ikke taler sjusket. Det reducerer påstanden om sjusk til en fordømelse eller endnu værre: et rent, tomt skældsord.

Man har naturligvis fuld ret til at finde kort fladt a hæsligt. Det kan ingen undersøgelse nogensinde tage kraften af. Men kort fladt a er lige så *tydeligt* som kort ikke-fladt a.

Påvirkninger

I København har vi altså to sociolekter, der påvirker hinanden op gennem vort århundrede. Vi har også eksempler på, at det højsociale sprog påvirker det lavsociale. Mangel på blødt d (som i fynsk) eller j i stedet for blødt d var almindeligt hos lavsociale personer før århundredskiftet og det kan endnu findes hos ældre. Hos unge er det næsten uddødt, selv hos de mest lavsociale. Forskellene mellem sociolekterne svinder altså.

Et andet resultat af undersøgelsen var, at kvinder og mænd udtaler forskelligt. Kvinder har oftere den højsociale udtale end mænd. Men også her er forskellene svindende gennem århundredet. Fx fordi de lavsociale mænd nærmer sig de øvriges udtale, men

langtfra alene derfor. Også her går påvirkningerne på kryds og tværs.

Mænd og kvinder

Forklaringen på, at kvinder taler anderledes end mænd, er vanskelig at finde. Men uanset hvad den er, tager forholdet brodden af påstande om, at unge taler sjusket og vulgært. Udtaleforskydninger skal ikke beskrives som variation i tydelighedsgrad eller grad af vulgaret.

Udtaleforskellene i undersøgelsen kan altså henføres til sociale forskelle som grundlæggende forbindelse. Men en given persons udtale skal ses i sammenhæng med både social status, køn og alder.

Sexo-, krono- og sociolekter

Man kunne spørge, om ikke det er *kønnet*, der er den vigtigste variabel, således at vi faktisk skulle tale om sexolekter og ikke om sociolekter. Man kunne ligeledes spørge, om ikke kronolekter, dvs. generationssprog, er det centrale begreb. Her viste undersøgelsen klart, at de største sammenfald – såkaldte korrelationer – var at finde mellem social status og udtale. De højsociale personer havde i alle tilfælde gennemsnitligt hyppigere én bestemt variant end de lavsociale af de to i hvert af de undersøgte 8 lydpar. Det var ikke sådan, at kvinderne *altid* havde én bestemt variant hyppigere end mændene. I nogle få tilfælde skiftede det således, at kvinder af én aldersgruppe havde den ene variant hyppigere end mændene i den samme aldersgruppe, mens kvinderne i en

anden aldersgruppe hyppigere havde den anden af de to varianter end mændene i denne gruppe.

Undersøgelsen viste endvidere god overensstemmelse mellem trækkene indbyrdes. Dvs. at hvis en person altid eller næsten altid har højsocial form i parret fladt a – ikke fladt a, er der stor sandsynlighed for, at vedkommende også har højsocial form af mørkt a, altså siger *kaffe*, ikke *karfe*.

Udtalen af dansk i København er et kontroversielt emne. Men selv om det for et første blik kan synes indviklet, er det ganske enkelt at beskrive udtalevariationen. Man skal bare tage hensyn til folks alder, køn og sociale status.

Jens Normann Jørgensen, f. 1948
ordbogsredaktør

Amagermad – endnu engang

Det ser ikke ud til at vi er færdige med amagermaden endnu!

I M&M 6. årgang nr. 4 bad jeg om læsernes bistand til opklaring af ordet *amagermads* tilblivelse. I 8. årgang nr. 4 kunne jeg referere breve om sagen fra Anders Rasmussen i Bagø By, Jens Ole Lefevre i Skive, Mulle og Axel Liebmann i Odense og fra Vibeke Wegener i København.

Der kom meget godt nyt, men noget sikkert resultat nåede vi ikke frem til. Jeg bidrog selv med et gæt om at *amagermad* kunne være en omdannelse af *hamburgermad*, som er en velkendt ældre betegnelse for det samme.

Nu skriver J.M. Gunzenhauser fra Vanløse:

»Kan det tænkes, at forklaringen på dette ord, som så mange ting ude fra de kanter, ligger i den gamle hollandske befolkning på Amager?

Den første gang jeg var i Holland (i 1966) boede jeg hos en ældre dame, som gav mig en madpakke med da vi rejste derfra. Med i den var en sammenlagt mad af en slags, jeg aldrig havde oplevet før, skønt jeg kommer fra sandwichernes land, USA. Jeg husker den som et stykke honningskærekage (noget, der er meget almindeligt dernede) lagt sammen med – og så svigter hukommelsen lidt – enten en hollandsk krydder af den type, man også kan få herhjemme, eller et stykke franskbrød el. lign. Det var i hvert fald to helt forskellige slags brød med smør imellem dem, og det forekom mig dengang temmelig særpræget.

Hvis denne type sammenlagte mad er/har været udbredt i Holland og Nordtyskland, kan det være at både »amagermad« og »hamburgermad« bare hentyder til »en slags mad yndet af befolkningen på Amager og i Hamburg« og at hele den kringlede vej omkring *Hamburgerbraten* er unødvendig? Ja, det er jo bare gætterier, men alligevel.«

Forbindelsen hollændere – Amager – amagermad var jeg inde på allerede da jeg tog hul på problemet i M&M, men vanskeligheden er at det ikke har været muligt at påvise at de har spist flere sammenlagte madder på Amager end andre steder, og så er forklaringen ikke sandsynliggjort. Men der er flere læsere der er inde på det samme, således Else Falk fra Esbjerg:

»Jeg er i et ældre nummer af tidskriftet »Mål og Mæle« (nr. 2 1980) stødt på ordet *amagermad* som betegnelse for en »mad« bestående af et stykke hvedebrød og et stykke rugbrød, der er klappet sammen.

Jeg ved ikke, om det er en brugbar teori, jeg har fundet frem til, men i mit sprogbrug – jeg er sønderjyde – hedder en sådan mad en *hamburgermelmad* medens den i min mands sprogbrug (københavner) hedder en *amagermad*. – Yderligere er jeg vidende om, at man på Vejle-egnen omkring 1900 kaldte en sådan mad for en *tysskermad*.

Endvidere har jeg i bogen dansk Folkevid af Anders Uhrskov set betegnelserne: en *hamburger*, en *hamburgerklemme*, en *hollænder*, en *amagermad*.

- Det jeg mener at kunne uddrage af disse betegnelser er, at en sådan sammenklappet mad er en spise, som er indført sydfra. Det kunne således være de hollændere, der af Chr. II omkring 1520 blev indkaldt til at opdyrke Amager, der har bragt »maden« med sig til Amager, og denne er så af københavnernes blevet kaldt en amagermad.

Om betegnelsen *hamburgermelmad* i Sønderjylland er forbindelsen med Hamburg jo indlysende.

- Dette var en teori. Tilbage står så den fynske betegnelse *en skrædder*. Denne betegnelse kunne komme af, at skræddere tidligere hørte til et omrejsende folkefærd - de kunne således også komme sydfra - fra Tyskland.«

Også Vibeke Gottlieb er inde på hollændermaden, men har desuden en interessant iagttagelse som har at gøre med betegnelsen *kærestemad*, som kendes fra Fyn og Jylland og betyder det samme som *amagermad*:

»I min barndom (Kolding) sagde vi en *hollænder(mad)* om det, som vores københavnske fætre kaldte en *amagermad*. Altså er her ikke tale om en forvanskning af *hamborgermad* (vi kendte i øvrigt sikkert bedre Hamborg end det fjerne Amager).

Sammenhængen mellem hollændere og amagerkanere er jo velkendt, men hvorfor de har givet navn til denne specielle sammenlagte mad, er stadig uopklaret. Er det fordi den er flad, som hhv. Holland og Amager?

M.h.t. *kærestemad* et kuriosum: I teaterstykket »Krigen i Troja finder ikke sted« af Giraudoux er der en scene (2. akt, 12. scene), hvor to bådsmand fortæller, hvad de har set under sejladsen fra Grækenland til Troja med den bortførte Helena. Hun og Paris sov på dækket, angiveligt i al ærbarhed, men den ene bådsmand så dem fra et skjul i dækshøjde: »Jeg burde kun have set omridset af ét legeme, men hele tiden så jeg to, *et rugbrød oven på et franskbrød...brød*, som bagte og hævede...«. Den anden, i mærsen, så derimod kun ét legeme, »snart lyst, snart mørkt med fire arme og fire ben.«!

Hvor i alverden har Giraudoux det mærkværdige billede fra? Han var velbevandret i tysk litteratur. Skulle han dér være truffet på *hamborgermaden*?

Endnu en gåde at løse!«

Er der flere der har noget at bidrage med?

EH

Stabil norm – fornuft eller dogme?

Kære Erik Hansen

I M&M 7. årg. nr. 4 1980 præsenterede I »en provokerende idé«, nemlig Gerners propaganda for »det beste Sprock rensed for alle Dialecter«, og hans krav om at alle skulle »lære af dem som endten er fødte i Hovedstaden af ret Danske Forældre eller oc er oplærde i Hovedstaden oc ved Akademiet«. Ingen lod sig provokere. Heller ikke jeg. Det kan sikkert lade sig gøre at argumentere meget fornuftigt for det historisk nødvendige og progressive i det arbejde Gerner og hans samtidige påbegyndte med at samle danskerne under en rigssprogsnorm (RSN). Det kan heller ikke forbavse at normen blev tænkt geografisk og socialt restriktiv: *objektivt* trængte den sig på bl.a. for at tjene og legitimere opbygningen og opretholdelsen af en central statsmagt; *subjektivt* var det umuligt for datidens progressive sprogfolk at tænke normen anderledes, med den (manglende) viden de havde om sproglig variation og forandring.

Nu er det jo sådan at normer og systemer af forskellig art som konstitueres i samfundsmæssige udviklingsprocesser for at fremme disse, med tiden bliver bremseklodser på udviklingen og derfor må brydes op. Jeg vil hævde at der er sket så store ændringer i det objektive og subjektive grundlag RSN hviler på, at det er muligt for progressive sprogfolk i dag at tænke normen anderledes. Derfor har jeg ladet mig provoke-

re når du, som har stor indflydelse i den slags spørgsmål, i de senere år nærmest har ført en kampagne for den gernerske idé, fremført i en række skrifter (begyndende med artiklen »Retskrivning« i M&M nr. 4 1976) som en hyldest til den *stabile* norm. Mig bekendt er der indtil nu ingen anden som har ladet sig provokere. Som du selv bemærker i din bog om »Skrift, stavning og retstavning« (Kbh. 1981 s. 105): uanset hvad sprogfolk måtte mene mht. at bevare eller reformere normen, er der tydeligvis fuld enighed om at den skal være stabil. – Dette er altså et forsøg på at bande i kirken: *ja til en ustabil norm!*

Den stabile RSN

Diskussionen i dette brev skal følgelig dreje sig, dels om hvad vi overhovedet forstår ved hhv. stabil og ustabil norm, dels om berettigelsen af de respektive standpunkter. Jeg begynder med en præsentation af hvordan jeg læser dig. (Jeg bygger i det flg. på ovennævnte bog, herefter forkortet Skrift, samt artiklen »Den danske rigssprogsnorm« i Nydanske Studier 12 (Kbh. 1979), herefter omtalt som NyS 12). Først må vi afklare hvad det er du vil normere: vil du have skriftsprogsnormering (ssn), talesprogsnormering (tsn), eller begge dele? Teoretisk er der 4 muligheder: *ssn* uden *tsn*, *tsn* uden *ssn*, *ssn* og *tsn* uafhængigt af hinanden, *ssn* og *tsn* i tilknytning til hinanden. Sprognormeringen fra Gerner til i dag har bygget på

det sidste alternativ, altså skriftsprogsnorm og talesprogsnorm i samarbejde. En linje du fortsætter. Du diskuterer vist aldrig spørgsmålet, men beskriver situationen fx således: »det er normen der tales og skrives i den offentlige administration, i litteratur og presse; og det er normen der gør krav på at være borgernes fællessprog og som de i forskellig udstrækning er forpligtede til at lære uanset hvilken sproglig baggrund de har« (Skrift s. 107). Og når du giver eksempler på hvordan RSN afgrænses, bruger du eksempler fra tale- og skriftsprog uden skelnen, fx: '*tombola/tom'bola, gøre nar af/ad én* (NyS 12 s. 68).

Hvornår er så en sådan kombineret tale-skrift RSN stabil i din forstand? Det er den når der eksisterer klare og enkle korrespondensregler mellem tale og skrift, først og fremmest »en høj grad af oversættelighed fra tale til skrift« (Skrift s. 105). Dette for at sprogbrugerne skal kunne anvende normen uden at der opstår *variation*. Stabilitet og variation fremstilles som modsætninger (»Selv om RSN tilstræber fasthed og stabilitet, tillades visse variationer...« (NyS 12 s. 68)).

Hvorfor er så stabilitet et gode og variation et onde? En stabil mundtlig og skriftlig norm gør det muligt at kommunikere sprogligt og overføre information uden uvæsentlige forstyrrelser. Variation ville netop virke forstyrrende på kommunikationen ved at indføre uvæsentlig information om den talendes/skrivendes geografiske og sociale baggrund, om alder, uddannelse m.v. (Skrift s. 109, NyS 12 s. 74f). Dertil kommer følgende specielle argumenter for *skriftnormens* stabilitet:

- læseteknisk en fordel fordi en trænet læser læser i ordbilleder,

- skriveteknisk en fordel fordi det er svært at analysere og gengive egen udtale,

- muliggør alfabetiske systematiseringer

(Skrift s. 19f, NyS 12 s. 75).

Kort sagt forsvaret du en stabil tale-skrift RSN med mindst mulig variation fordi den er et *effektivt* kommunikationsmiddel – både for sprogsamfundet som helhed og for det enkelte individ. Din argumentation går udelukkende på at en fast RSN som fællessprog er kommunikations*fremmende*. Argumentationen er ensidig. Det må også afklares om og i hvilken grad RSN er kommunikations*hæmmende*.

Den effektive/usynlige RSN

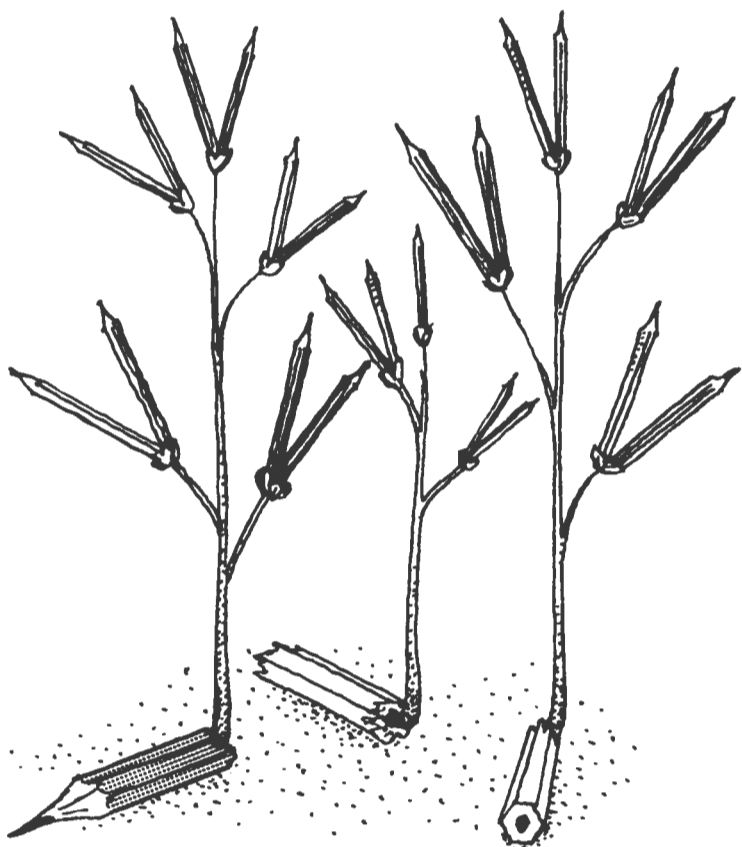
Jeg er nok enig i at de grundlæggende kræfter bag sproglige normdannelse har med kommunikationseffektivitet at gøre. Men hvad der er effektivt er jo ikke noget selvindlysende. Vi må spørge: *effektivt til hvad og for hvem?* Dit begreb om kommunikativ effektivitet har noget teknokratisk over sig, først og fremmest fordi det ikke inddrager sammenhængen mellem sprog og individuel/kulturel identitet.

Klarest bliver dette når begrebet, anvendt på de yderste særtilfælde, slår over i god gammel imperialismelogik. Det kan aldrig være nogen »indlysende fordel« (Skrift s. 109) for færing og grønlandere at de har haft og har forpligtelser mht. dansk RSN. I Norge tog overklassen sine forpligtelser på sig i den grad at landet 170 år efter løsrivelsen fra Danmark stadig har to skriftsprog. Dansk RSN var og er nok effektiv i kolonierne som administrationens og magtudøvelsens kommunikationsmiddel (overførsel af information fra samfundstop til samfundstop), men ef-

fektiv i undervisning og folkeoplysning, eller befordrende for de nationale kulturer, var og er den ikke. (Fra et teknokratisk effektivitetssynspunkt bliver det uforståeligt hvorfor så mange nationalister i USSR kæmper mod russificering, hvorfor vi andre ikke lader os anglicisere hurtigst muligt, for ikke at tale om hvorfor vi ikke alle sammen for længst er gået over til esperanto).

Hvis vi begrænser os til selve Danmark, mener jeg også at RSNs effektivitet som kommunikationsmiddel kan diskuteres. Dit effektivitetsargument hviler på en forudsætning om at *form* og *indhold* er helt uafhængige størrelser. Den sproglige form kan båndlæg-

ges og ophøjes til normEN, som vi alle er forpligtede overfor, alt imens det sproglige indhold forbliver det mulighedsenes rige hvor den enkelte kan udfolde sig frit. Idealet er at når formen standardiseres, reduceres dens informationsværdi til nul. Den bliver gennemsigtig og indholdet træder klart frem. Hvor stærkt denne ideologi står, kom klart frem i M&M nr. 3 1982, hvor 4 sprogfolk stort set var enige om at »det gode sprog« er »usynligt i forhold til indholdet«. »Vi lægger ikke mærke til det, for det generer os ikke«. Helt til Eva Uhrskov besindede sig på sidste side og skrev: »Men da sprogligt indhold ikke kan eksistere uden sproglig form,

så er det samspillet mellem form og indhold der bliver afgørende. Faktisk forekommer det mig næsten farligt at kalde det gode sprog for det usynlige sprog, sproget der som en velpudset glaseret uden ridser lader os se det skinbarlige indhold. Denne kliniske, tiltræbt objektive, karakteristik af sproget er en reduktion af sproget og dets funktion«. Eva Uhrskov fortsætter: »Sproget er en dynamisk del af budskabet ... en formidler af folks oplevelse af den omgivende virkelighed«.

Hvis vi ikke oplever vore sproglige vaner som udvendige i forhold til os selv, men som uløseligt knyttet til det vi »har at sige«, vil der uvægerligt opstå en konflikt mellem den normeringsbestræbelse der søger at usynliggøre formen i kommunikationseffektivitetens navn på den ene side, og på den anden side de gode forsætter om at lære børn at udtrykke sig, at »få folk i tale« osv. Skolen er vel det sted hvor ideologien om »den effektive usynliggørelse« stanger hovedet mod virkeligheden så det smerter. Så vidt jeg har forstået er det en udbredt opfattelse blandt skolelærere at indlæring af normen som middel ikke støtter men snarere hæmmer børnenes øvelse i udtryksfærdighed. Det er ligeledes et symptom på konflikten mellem »fælles« norm og individ at der med jævne mellemrum dukker forfattere op (toppe af et isbjerg?) som bryder med eller slet ikke anvender RSN.

Du er selvfølgelig klar over, at ikke alle har det lige godt med RSN, men du undlader mærkeligt nok at diskutere de kommunikative konsekvenser heraf. For dig er problemet med normen at den er »et socialt diskriminationsmiddel« (Skrift s. 109), hvilket konkretiseres i 2 punkter: Vigtigst synes det at være at mennesker med RSN som moders-

mål har kortest vej til samfundets topstillinger. Dernæst findes der i sprog-samfundet en masse fordomme om »pænt« og »grimt« sprog sådan at nogle kan blære sig og andre få mindre-værdskomplekser (NyS 12 s. 76, Skrift s. 109). – Dette er vel rigtigt nok. Dit første punkt er imidlertid lidet interessant eftersom (manglende) normbeher-skelse for folk flest ikke er et spørgsmål om afstanden til indflydelsesrige positioner i samfundet. Det andet punkt derimod har fat i den rigtige ende, fordi det siger noget om årsagen til at folk flest *holder kæft* og ikke søger at gøre deres indflydelse gældende i samfundet (hvilket ikke er det samme som at søge indflydelsesrige positioner!). Men dette diskuterer du slet ikke. Mon det ikke betyder noget for folks deltagelse i samfundsdebatten, for deres sproglige udfoldelse i det hele taget, at de oplever, at det sprog de *er*, ikke er godt nok? Mon det ikke også betyder noget for den samlede kommunikative effektivitet i et demokratisk samfund?

Synliggør variationen!

Kan det så lade sig gøre at skabe en situation, hvor ikke bare de socialt velbjer-gede føler sig hjemme i fællessproget og hvor undertrykkende sprogholdninger ikke findes, altså et sprogsamfund hvor kommunikationen og det frigjorte ord blomstrer? Alle reelt demokratisk indstillede mennesker går ind for et samfund, hvor alle har *mulighed* for at og *tør* »tage ordet« for at indgå som ligeberettigede deltagere i beslutningsprocesser. Mulighederne er noget med magt, organisering, teknologi osv. Dristigheden har med RSN og vores alle sammens holdninger til hinandens sprog at gøre. Dit bud på hvordan vi lø-

ser dette sidste problem er at de normgivende instanser (»først og fremmest Dansk Sprognævn og skolen«) gør sig RSNs væsen og funktion bevidst og argumenterer åbent omkring normeringsproblematikken. »For sprogbrugerne betyder dette, at det bliver en rationel og forsvarlig adfærd at benytte RSN, samtidig med at de vil kunne se med forståelse og tolerance på dem, der ikke behersker den« (NyS 12 s. 78).

Man kunne jo også forestille sig at samfundsudviklingen er ved at løbe fra Gerners normopfattelse, så den ikke længere er værd at argumentere for. I normdiskussionerne dengang var, som altid, pædagogiske argumenter vigtige. En standardiseret norm skulle gøre det lettere for (overklasse)ungdommen at tilegne sig »det beste Sprock«, der tidligere havde været inficeret af dialekter og ikke mindst, for skriftsprogets vedkommende, af megen vilkårlighed. Senere er jo stadig større dele af befolkningen blevet inddraget i undervisning og administration – noget som også har betydet inddragelse under RSN. Samtidig er det gamle opsplittede bondesamfund gået i opløsning, det meste af befolkningen bor klumpet sammen i storbyerne, de forskellige massemedier konstituerer en national »offentlighed« hvor RSN så at sige er enerådende. Alt dette skaber grobund for ideen om, at den sproglige variation forsvinder, og man har i over 100 år talt om dialekternes snarlige død.

I din bog (Skrift s. 128) omtaler du en afhandling om retskrivningsspørgsmålet, hvor forfatteren mener (med din tilslutning?) at »i løbet af et par generationer vil det meste af Danmarks befolkning tale et rigsmål«. Hvis dette er rigtigt, er det klart, at vi bør fortsætte med at fremhæve fordelene ved en stabil

RSN og overse problemerne. Inden vores børnebørn får børn vil problemerne alligevel være væk af sig selv. Men historien vil ikke ende i det konfliktfri 1000 års rige – heller ikke på det sproglige område. Der er ingen grund til at antage at sproget, som formidler af menneskenes oplevelse af den omgivende virkelighed, kan sættes på formler i år 2044 (ikke mere end i 1984). Menneskene vil sikkert ikke være mere ensrettede i deres virkelighedsopfattelse end nu. Snarere tværtimod. Den forslidte frase om, at »verden bliver mindre« betyder jo egentlig at den verden der angår os, bliver større og større, at vi får flere og flere indtryk at bearbejde, at vi gennem sproget skal forholde os til mere og mere. Så hvis man ikke går ind på din skarpe skelnen mellem sproglig form og indhold, har man allerede her et tilstrækkeligt argument for at vi aldrig vil kunne samles under én fast RSN. Heller ikke hvis man accepterer denne skelnen er der nogen som helst grund til at antage, at den »forstyrrende« udtryksvariation vil forsvinde. Jeg mener fx at udtalevaner er vigtige markører af sociale holdninger og tilhørsforhold. Det er hverken mere ønskeligt eller muligt at afskaffe disse socialpsykologiske mekanismer end det er at afskaffe andre former for kulturel udtryksvariation, som fx moder. Danskerne vil også i fremtiden ændre deres udtalevaner. Og det vil ikke ske ved at alle som en nyindstiller deres taleorganer fra den ene dag til den anden.

Variation er drivkraften i al udvikling. Udvikling sker gennem kamp mellem varianter. Ideen om at vi alle skal samles under én stabil sproglig norm er i sin konsekvens en idé om at verden vil blive én(s) for os alle og at verden og sproget så går i stå.

Normproblemet vil altså ikke forsvinde. Det er ikke holdbar politik at prædike forståelse og tolerance overfor dem som ikke behersker RSN, mens vi venter på at de dør ud. Det vi kan arbejde på, er at styrke forståelsen for at sproglig mangfoldighed og variation er noget uundgåeligt, og tillige positivt. Opgaven må derfor være, *ikke at usynliggøre variationen, men tværtimod at gøre den synlig*. Den sproglige variation må blive dagligdags i massemedierne (radio, TV, aviser, bøger), så vil den efterhånden ikke længere »forstyrre« kommunikationen. At forstå sprog der (indtil en vis grænse) er forskelligt fra ens eget, er ikke så meget et spørgsmål om at *kunne* som om at *ville*, og først og fremmest om *vane*. »Synliggørelse« vil betyde en udvidelse af folks passive sprogbeherskelse og en svækkelse af de værdidomme som knytter sig til megen sproglig udtryksvariation. Især hvis vi samtidig kan få styrket sprogsamfundets kendskab til hovedtrækkene i den sproglige variation og bevidstheden omkring dens årsager – i første række gennem skoleundervisningen.

Den ustabile norm

Nu er jeg omsider kommet frem til nærmere at præcisere hvad jeg forstår ved en ustabil norm. Sprogbrugerne skal ikke være forpligtede overfor en bestemt talesprogsvariant. Der skal altså ikke drives talesprogsnormering. Offentligheden (massemedierne, skolen) skal tværtimod være forpligtet overfor talesprogsvariationen. Folks talesprog skal ikke være årsag til at de ikke tør tage ordet offentligt. Skriftsprogsnormen bør åbnes op for varianter som genspejler væsentlig talesprogsvariation. Normeringsdiskussionerne vil så blive diskussioner om hvad der er væsentlig

variation. I dag er det formentlig umuligt at give et godt bud på hvordan en sådan norm konkret skulle se ud, med det relativt ringe kendskab vi har til den i riget faktisk forekommende variation og dertil knyttede holdninger. Men hvis man først har accepteret grundprincippet for normen, vil det jo blive nemt at ændre den hen ad vejen. Vi vil være ude over retskrivningsreform som et problem som vender tilbage med jævne mellemrum.

Vigtigst: et skriftsprog som i udstrakt grad gør brug af varianter, vil være det bedst egnede redskab til at undergrave den kommunikationsfjendtlige idé om »det beste Sprock« som gennemsyrrer det danske sprogsamfund. Talesprogets primære karakter i forhold til skriftsproget vil blive tydelig, og talesprogsvariationen vil blive synlig. Lærerne i skolen vil blive nødt til (og skal selvfølgelig lære) at gøre den sproglige variation til tema i undervisningen. Samfundet vil få en stærkt udvidet metasproglig bevidsthed – den eneste måde at bekæmpe fordomme og undertrykkende holdninger på. Især hvis vi så også fra første dag i skolen lærer børnene at analysere eget talesprog som grundlag for udformning af et talesprogsnært skriftsprog, vil vi efterhånden få sprogbrugere for hvem det bliver en »rationel og forsvarlig adfærd« at benytte en ustabil RSN med variation som indbygget princip.

Utopi?

Utopisk sniksnak vil du sikkert mene. Det utopiske er imidlertid at tro på »forståelse og tolerance« og »effektiv kommunikation« (for alle?) med en stabil tale-skrift RSN i monopolstilling. Vejen fra bondesamfund til storbyer, og den sproglige påvirkning den anden

vej gennem massemedierne, fører nok til de »klassiske« dialekters død, men sproglig variation og forandring vil bestå. I historisk perspektiv er storbyernes og massemediernes tid knapt begyndt.

Regionale storbyer vokser i betydning og tager konkurrencen med de gamle hovedstæder op på en række centrale samfundsområder – også som kerner i nye sproglige normdannelser. Internt splittes storbyerne op efter klassemæssige, etniske, religiøse o.a. skillelinjer – med sproglige konsekvenser. Det synes åbenlyst at sociolingvistikken som sprogvidenskabelig disciplin opstod netop fordi storbyerne gjorde den sproglige variation og forandring tydeligere og tydeligere.

Massemedierne står i disse år overfor noget man kalder en teknologisk revolution. Det mellemlid mellem skribenten og hans skrift, bogtrykkeren, som lige var frembragt af et spring i den teknologiske udvikling og i høj grad havde ansvaret/æren for den stabilisering af skriftsprogsnormen der afsluttedes på Gerners tid, er i dag ved at blive afskaffet igen gennem et nyt spring i udviklingen: *typografen* vil nok ikke stige til himlen sammen med sproget, sådan som Louis Andersen poetisk konkluderer sin artikel om »Sproget og typografien« i M&M 8. årg. nr. 4. Ønsket om en norm »der sikrer sprogets formidlere og typografer mod forskellige sprogbrug på de steder, hvor de udfører deres gerning« (LA understreger) er et ekko fra den gernerke epoke.

Også i æteren vil det snart være teknologisk muligt for Gud og hvermand at komme til orde. Der eksperimenteres allerede med nærradio og lokalt kabel-TV. Den sproglige mangfoldighed vil blive synlig og vanlig og få større prestige. Danmarks Radios og RSNs mono-

pol vil smuldre, nye normcentre vil opstå. I dag er der stor fare for at hvermand må stille sig bag »erhvervslivet« og deres reklamefolk i kabel-køen, så måske skal der også en social og politisk revolution til før hvermand virkelig kan komme i gang med at udnytte teknologien til at »effektivisere kommunikationen« (deltage i debatten, spille teater, og synge mange lange sange). – Men det er jo heller ikke utopi?

Alfabetisering, læse- og skriveteknik

Til sidst vil jeg for fuldstændighedens skyld kort forholde mig til dine 3 skriftsprogsspecifikke argumenter, som går på læseteknik, skriveteknik, alfabetisering. Generelt mener jeg at de langt på vej falder af sig selv hvis man accepterer mit grundsynspunkt. Det med alfabetiseringen er det letteste at afvise, fordi det er det mest teknokratiske. Hvis det ellers kan sandsynliggøres at en stabil RSN er og vil forblive kommunikationshæmmende, kan stabiliteten aldrig forsvares med henvisning til alfabetiseringsproblemer. Sproget er kommunikationsmiddel før det er registreringsmiddel. »Datamaskine« er et stærkt ord du gerne bruger i tilknytning til »alfabetisering«. Jeg vil tro at efterhånden som alle data lagres og genfindes maskinelt, vil variation i det sproglige udtryk blive et meget *mindre* problem end hvis informations- og dokumentationstjenesten foregår manuelt. Variationen i min ustabile norm er jo ikke vilkårlig, så en datamaskine må kunne programmeres til at »håndtere« den.

Jeg vil også tro at det skrivetekniske problem faktisk vil blive meget *mindre* end i dag i den »utopiske« fremtid hvor børnene lærer at aflede skriften af talen i et sprogbevidst samfund hvor

den sproglige variation er synligt tilstede og fordommene væk.

Påstanden om at det vil blive sværere at læse når ordene ikke ser ens ud, er nok rigtig hvis læseren *forventer* at ordene altid ser ens ud. Hvis læseren derimod er *vant* til, og (dermed) *kompetent* til, at læse »ustabile« ordbilleder, vil forventningerne snarere gå på en vis sammenhæng i valget af varianter i en og samme tekst. Variationen som sådan fra tekst til tekst vil ikke virke forstyrrende. Psykologisk vigtigere end ordbilledeledets konstans er de korrekthedsbegreber og -forventninger vi går til læsnin-

gen med. Hvorfor skulle habile læsere ellers læse hen over trykfejl uden at se dem, mens de uundgåeligt lægger mærke til stavfejl?

Jeg vil være den sidste til at undervurdere din mangeårige indsats i offentligheden for større »forståelse og tolerance« i sproglige spørgsmål. Netop derfor har det provokeret mig at Gerners »provokerende idé« for dig slet ikke er provokerende, men et dogme.

Tore Kristiansen, f. 1949,
studerer lingvistik ved
Københavns Universitet.

Normal stabilitet

Svar til Tore Kristiansen

Kære Tore Kristiansen:

Det vanskelige ved at svare på dine betragtninger er at det ikke rigtig er til at se hvor uenige vi egentlig er, hverken i praksis – hvis du har én – eller i princip. Jeg har på fornemmelsen at forskellene, nok så meget som i selve opfattelsen af sprognormen og dens funktion, ligger i de udenomssignaler der udsendes: hvilke små flag vinkes der med, hvilken toneart bruges der i slagordene osv.

Du fremstiller dig som den der går ind for at lade variationen blomstre og som vil folkets sproglige befrielse, mens jeg så automatisk bliver repræsentant for ensretningen og undertrykkerne. Men vi er jo faktisk enige om at der eksisterer en officiel sproglig norm (»rigs-

sprogsnormen«) og at den ikke vil kunne undværes. Den norm du tænker dig, skal »genspejle væsentlig talesprogsvariation«, men du kommer ikke ind på hvad du vil forstå ved *væsentlig*.

Derfor kunne man egentlig godt hævde at den nuværende norm allerede afspejler væsentlig talesprogsvariation. Den tillader os fx at vælge frit mellem *gabede/gabte*, *leksika/leksikonner*, *han er ældre end jeg/mig*, *vor/vores*, *hvad angår x/hvad x angår osv./etc*.

Og det er ikke engang det hele. Man kan glæde sig over at selv om en sproglig norm nødvendigvis må være noget træg (stabil, fast), så er der ikke mange der tænker sig at den skal være statisk. Talesprogsvarianter som ikke genspejles nu, kan komme med om nogle år.

Det er fx sandsynligt at den nye udgave af Retskrivningsordbogen, der udgives af Dansk Sprognævn, vil indeholde de nye ord *knevre* og *kneppe*, som man jo ikke har andre steder fra end fra talesproget, og formentlig vil det også blive i overensstemmelse med normen at skrive *kæmpe* som et selvstændigt ord, hvad det klart er i talesproget: *en kæmpe hund*.

Nu venter jeg ikke at du vil betragte den nye udgave af Retskrivningsordbogen som noget stort fremskridt i retning af variabel norm, men hovedsagen er at du ligesom de nuværende normforvaltere mener at der skal og kan sættes en grænse mellem norm og ikke-norm. Og de som du har gjort til dine modstandere, fx Dansk Sprognævn og jeg, mener altså lige som du at normen må indeholde variation og at normen er i stadig bevægelse i kraft af varianternes kamp. Det er netop dette progressive synspunkt Dansk Sprognævn ustandselig bliver skældt ud for i pressen.

Nå, jeg er nu ikke i tvivl om at jeg vil være uenig med dig hvis vi nåede til realiteter om det her. I det følgende vil jeg kommentere nogle enkeltheder som jeg allerede nu kan se vi har forskellig opfattelse af.

(1) Der foregår ingen officiel talesprogsnormering i Danmark, se Bekendtgørelse om Dansk Sprognævn af 26.11.1981 og hvad jeg skriver i NyS 12. Når der vitterlig er mange der ikke tør tage ordet offentligt, så kan det intet have med officiel normering at gøre. Det må dreje sig om privat normering og undertrykkelse.

(2) Den officielle normering der foregår, rammer næsten udelukkende stavningen (se igen bekendtgørelsen om Dansk Sprognævn); herudover nogle

ganske få træk i bøjning, orddannelse, ordvalg og grammatik, men det er karakteristisk at det allermeste i skriftsproget er noget alle danskere er enige om: her behøves altså ingen normering, eller rettere: på de fleste skriftsproglige områder følger vi alle normen uden at tænke over det.

Det jeg har kaldt norm og normering i de afhandlinger du henviser til, er således noget der kun angår retskrivningen og nogle ganske få andre træk. Det er slet ikke det omfattende sproglige kvælgereg du kritiserer. Der er masser af variation mulig inden for normens rammer, men formentlig ikke nær så meget som du ønsker.

(3) Det er, sådan som jeg opfatter det, absolut ikke målet med den officielle sprognormering i Danmark, med tiden at afskaffe al variation, som du påstår. Der er af »teknokratiske« årsager et behov for en stort set overregional sprog-norm. Der er ikke alene brug for den af hensyn til læse- og skriveteknik, alfabetisering og informationssøgning; det er også normen der bruges i meddelelsessituationer hvor man udtrykkelig ønsker at se bort fra (ikke afskaffe!) sammenhængen mellem sprog og individuel eller kulturel identitet – fx når man ikke skriver på egne vegne.

Den officielle norm (»rigssprogsnormen«) skal ikke udkonkurrere individuelle normer, gruppenormer, dialekter og andre sprognormer, men den skal ved siden af disse være til rådighed til visse kommunikationsopgaver; i en del meddelelsessituationer er den ligefrem påbudt, først og fremmest i offentlig administration (men her skal man huske på at den officielle normering intet som helst ansvar har for den såkaldte kancellistil).

(4) Beherskelsen af den officielle skriftsprogssnorm i et vist omfang er et obligatorisk skolefag, men alle undervisningsplaner og -bestemmelser betoner kraftigt at det også er obligatorisk at stimulere den ikke-normafhængige sprogbrug og sprogudøvelse (dog unægtelig uden at anerkende det frie initiativ på det rent ortografiske område). Der er imidlertid næppe tvivl om at mange lærere forveksler officiel skriftsprogssnorm (RSN) med »godt dansk« og at de ikke gør variationen og sammenhængen mellem sprog og individ til emne for undervisningen, men alt for krampagtigt søger at holde deres elever til en imitation af officielt skriftsprog.

Heldigvis dukker der af og til forfattere op som bryder med den fælles sprognorm; det er naturligt og frugtbart at der opstår konflikter eller i det mindste spændinger mellem fælles og individuel norm. Men hvad skulle disse forfattere dog gøre uden en norm at bryde?

(5) Hvis vi skal have en officiel skriftsprogssnorm – og det skal vi øjensynlig – så må den være nogenlunde fast eller stabil. Det vil sige at der er grænser for hvor mange varianter den tager med, og den skal ikke ændre sig for hurtigt, medmindre den kommer på helt absurd afstand af talesproget.

Bliver normen for varieret eller ændrer den sig for rask, bliver den vanskelig for brugerne at huske og beherske,

ordbøgerne bliver umanerlig tykke og uoverskuelige, og så var det langt mere rimeligt at opgive det officielle normbegreb. Derfor: skal vi have en norm, må den være relativt fast og stabil. (Men hvad jeg lægger i ordene *fast* og *stabil*, har jeg her sagt lige så lidt om, som du har sagt om hvad *væsentlig* talesprogsvariation vil sige.)

Det er rigtigt, som du skriver til sidst, at jeg i mange år i offentligheden har arbejdet for snarest at mistænkeliggøre den sproglige norm (RSN) ved at vise dens beskedne rækkevidde, analysere dens sociale funktion, påvise at mange forveksler norm med godt sprog og at dette har forfærdende pædagogiske konsekvenser, argumentere for større sproglig frihed og respekt for andre normer end rigssprogssnormen osv.

Det har jeg tænkt at blive ved med.

Men jeg mener altså også, ligesom du gør, at vi ikke kommer uden om en vis sproglig normering, og det svarer kun til hvad man mener i alle europæiske sprogsamfund.

Ved et *dogme* forstår jeg et udsagn hvis sandhedsværdi ikke diskuteres. Jeg tør nok sige at jeg har diskuteret berettigelsen og karakteren af den sproglige norm. Se bare hvor mange sider du skal bruge for at imødegå det!

Så her er i al fald ikke tale om et dogme.

Erik Hansen

Se Til Højre, Se Til Venstre

Om Sprog & Neurofysiologi

Forskellige veje til samme mål

Kigger man på sådanne universelle ord-betydninger som 'måne', 'bryllup', 'dreng' og deres udtryk og konstruktionsmåde i de forskellige sprog, støder man på et interessant sproghistorisk fænomen, der i den sprogøkologiske model kaldes ÆKVIFINALITET, dvs. sprogenes forskellige veje til samme endemål. Som eksempel kan vi se på begrebet 'måne'. Det danske ord er beslægtet med ordet *måle*, og den oprindelige oplevelse bag ordet er altså 'den der måler (tiden)'. Det latinske ord *luna* hænger sammen med *lux* = lys, og her er udgangspunktet altså 'den der lyser'. Det græske ord *selene* betød oprindeligt 'den der stråler', 'fakkel' (og er samme ord som kvindenavnet *Helene*).

Eller man kan tage de forskellige ord for 'penge' i de europæiske sprog; deres tilblivelsesmåde er også vidt forskellig. Det danske ord betød oprindeligt 'mønt' (jf. *penning*), engelsk *money* stammer fra navnet på det romerske møntværksted *Juno Moneta*, idet templet hvor det foregik var viet til gudinden Juno med tilnavnet *Moneta* (der måske betyder den årvågne, den erindrende). Det danske ord *mønt* er lånt fra oldengelsk. Tysk *Geld* er i familie med dansk *gælde*, dvs. oprindeligt = 'erstatning, værdi'. Fransk *l'argent* kommer af det latinske *argentum* = 'sølv'.

Således kommer sprogene via forskelligt materiale, forskellige oplevelser frem til at udtrykke de samme nødvendige begreber (et tilsvarende synspunkt

kan naturligvis anlægges på den grammatiske struktur, fx aktiv/passiv).

Men når vi kommer til ordene for 'højre' og 'venstre' opdager vi at deres konstruktionsmåde, deres etymologi er påfaldende ensartet i uhyre mange sprog, både indoeuropæiske og i andre sprogætter.

Den gode højre og den onde venstre

Sporer man i disse sprog ordene tilbage viser det sig som et gennemgående træk at sprogene er kommet frem til begrebet 'højre' via POSITIVT MATERIALE og til 'venstre' via NEGATIVT. Således betyder engelsk *right* både 'højre' og 'rigtig' og er lånt fra latin (*di*)rectus = 'lige', og *left* kommer af et ældre *lyft* der betød 'svag, nytteløs' (og har således intet med verbet *leave* at gøre historisk). Det franske ord for 'højre' *droit* stammer ligesom det engelske fra latin *directus*, mens *gauche* = 'venstre' er et germansk låneord med den oprindelige betydning 'skæv' (beslægtet med dansk *vinke*). Tysk *rechts* svarer til dansk *ret*, mens *links* oprindeligt betød 'mat, slap'. Middelhøjtysk har udtrykket *den bedre hånd* om højre. Latin *dexter* = 'højre' betød samtidig 'gunstig' og kommer af en ældre betydning 'sydlig'. Dette samstemmer med at det danske ord *nord* oprindeligt betød 'tilvenstre' og skal ses i forbindelse med at orienteringen (NB dette ords etymologi!) skete udfra solopgangen, øst. Til venstre for øst er nord, til højre for er syd. I dansk dia-

lekt træffes endnu *nordnæve* = venstre hånd. Allerede her ser vi altså en tilknytning til kultiske offerritualer der naturligvis var afhængige af solens gang. Og vi finder her årsagen til at kirker, der oftest byggedes på hedenske tempelsteder, var placeret med altret mod øst (forklaringen om at det er retningen mod Jerusalem er en efterrationalisering – og jo i øvrigt geografisk meget uoverbevisende).

Dansk udgør tilsyneladende en undtagelse mht. *venstre*, idet ordet er en stivnet komparativ, oldnordisk *vinstri*, af et ord beslægtet med nudansk *ven*. Også det latinske ord for 'venstre' er en oprindelig komparativ med tilsvarende positiv betydning. Dette forhold genfindes i flere sprog, og den rimeligste forklaringsmåde er at det er en sekundær, formildende omskrivning. Sml. at de græske hævn gudinder, *Furierne*, også kaldtes koldemenerne = 'de velvillige'. Denne ordmæssige proces – at omtale noget farligt som positivt – kendes fra mange andre steder i sproghistorien. Det er også typisk, som germanisten Hoops har påpeget, at der i de germanske sprog er mere end dobbelt så mange ord for 'venstre' som for 'højre'.

Interessant nok er ordet *sinister* på klassisk latin tvetydigt, idet det både kan betyde 'gunstig' og 'uheldssvanger' (og det er i denne sidste betydning det er fortsat i de romanske sprog). Andre latinske ord for 'venstre' har negativ etymologi: *lævus* = 'bøjet', *scævus*, beslægtet med dansk *skæv*. Det danske *højre* følger hovedtendensen idet det er højere grad af et oldnordisk *høgr* der betød bekvem, passende. Det græske ord for højre har en positiv etymologi, ligeledes ordet for venstre, idet dette dog er en klar eufemisme: *euonomos* betyder ordret det gode navn.

Varseltagning og verdenshjørner

Man har villet forklare sprogenes konnotationskongruens mht. højre/venstre ud fra de romerske augurers, dvs. orakelpræsters varseltagning: når fuglene fløj ind fra venstre betød det noget dårligt, fra højre noget godt. Men det er af mange grunde temmelig usikkert – selv om der helt klart findes en sammenknytning af sider og verdenshjørner i mange sprog. På hebraisk betød '*alpe*' fx både 'foran ansigtet' og 'øst', *jamin* 'højre/syd', *semol* 'venstre/nord' og *ahor* 'ryg/vest'.

Men værditilskrivningen er så tværkulturel at den umuligt kan forklares ud fra verdenshjørner. Og fx vendte de romerske augurer ansigtet mod syd, de græske varseltagere mod nord. Og at det latinske *dexter* oprindelig betød 'syd' viser jo også at det må oprinde af noget ældre. På Sanskrit findes et ord der forener betydningerne: 'højre', 'syd' og 'heldig'.

Højre/venstre i talemåder og folketro

Der findes i de forskellige kulturer sprogligt og folkløst materiale. Lad mig nævne i flæng: tysk *etwas links liegen lassen* betyder 'ikke at tage sig af noget', jysk *den gæve hånd* = højre, det hebraiske navn *Benjamin* der oversættes ved 'lykkens søn' betød oprindeligt 'sønnen til højre(hånd)', dansk *venstrehåndet* = 'overfladisk'.

I Esajas Bog (62,8) står der: »Herren svor ved sin højre, sin vældige arm«. Jf. også Matth. 25,33. Andre bibelsteder: Ap. G. 2,25, sammesteds 3,7 og Peters 1. brev 3,22. Et ægteskab til venstre hånd betød uden arveret. I ældre tid sad mændene i kirken i sydsiden, dvs. til højre. Folketroen fortæller at når man trækker højre strømpe, træsko på først er man værnet mod trolddom.

Og at når det klør i højre hånd modtager man penge, mens man når det klør i venstre må give penge ud. Osv. osv. Brugt som politiske betegnelser stammer udtryksmåden fra den franske nationalforsamling i revolutionsåret 1789, hvor den oprørske tredjestand var placeret til venstre i salen (som nedvurdering!?).

Hjernens indretning og de semantiske tendenser

Det er helt tydeligt og overbevisende at der i sprogsamfundene er en konstant kraft tilstede der hele tiden bevarer den semantiske struktur. Fx i de romanske sprog der ikke videreførte de latinske ord alle steder. Her får vi italiensk *man-cino* der betyder 'venstre' og 'kroget' og *mano stanco* = den trætte hånd. Portugisisk *canhoto* betyder 'venstre' og 'svag', og spansk *zurdo* betyder 'venstre' og 'forkert'.

Otto Jespersen giver i Nutidssprog (1916:295f) som sædvanlig en meget ligetil løsning. Da det som bekendt er svært for børn at skelne mellem højre og venstre skyldes de mange positive omskrivninger en børnevenlig huskeregel. Jf.: »Nej, giv den rigtige/pæne hånd«. Det er sikkert medvirkende, men forklarer ikke hvorfor højre er positiv i første instans.

Et samlet kulturhistorisk overblik viser en overvældende tendens til at associere venstre hånd eller side med: det farlige, det hellige, det tabu, det kvindelige, det natlige, det ubevidste, det intuitive osv. og omvendt for højre side. Hos hinduerne og muslimerne og i andre religioner er venstre hånd uren. For hopi-indianerne er højre tilknyttet det at skrive, noget intellektuelt, og venstre, det at lave musik, noget kreativt. Psychoanalytikerne har længe været optaget

af disse fænomener, men først den moderne bevidsthedsforskning har kunnet samle den spredte viden. Det viser sig nemlig at hjernen hos alle mennesker er opdelt i to halvdele – hemisfærer – med hver sin funktion. Kort fortalt styrer den venstre hemisfære aktiviteter der er verbale, analytiske, rationelle, lineære osv., mens den højre hemisfære styrer intuition, helhedsdannelse osv.

Det er nødvendigt at huske at hver hjernehalvdel styrer DEN MODSATTE DEL AF KROPPEN. Dette fremgår af utallige forsøg med afatikere og andre hjerneskadede. Det er bl.a. blevet vist at kejthåndethed – NB ordet! – ikke er noget overfladisk, og at det derfor kan være meget skadeligt at tvinge de ca. 10% venstrehåndede (hvis hjernehalvdele altså fungerer omvendt) til at bruge højrehånden. Det kan bl.a. give sprogforstyrrelser. En af grundene er at den »tvangshøjrede« venstrehåndsperson må arbejde med at øjet og hånden er styret af to forskellige hemisfærer og derfor kan have vanskeligheder med at koordinere dem.

Kropssidernes forskellighed har været kendt i Indien i årtusinder under navnet SVARA YOGA, men i vesterlandet er erkendelsen ny.

Den glemte kropsbevidsthed

Sammenfattende kan vi da sige at det for det første ikke er særlig mærkeligt at den højre – de fleste menneskers mest anvendbare hånd – er associeret med noget positivt. For det andet at vi ikke kan bruge forklaringen fra offerkult og ritualer – men omvendt må forklare dette. Som omtalt er venstre side sammenhængende med det ubevidste, det kvindelige, det hellige – nat- og månesiden i mennesket – altså svarende til højre hemisfære.

Et magisk-spirituellet ritual eller øvelse arbejder netop på at komme i kontakt med natsiden i mennesket, det oversete og det ubevidste. Men dette er farlige kræfter der dog i rituallet kan bearbejdes og udnyttes positivt. Ifølge sproget og kulturforskeren Benveniste er dette også forklaringen på det kendte sproghistoriske problem at det latinske *sacer* kunne betyde både 'hellig' og 'forbanded'. For den indviede og trænede er kræfterne hellige, velgørende; for den der nærmer sig dem uden tilstrækkelig viden er de destruktive, forbandede.

I den levende spirituelle tradition blev venstre det værdifulde, men også det farlige. Og efterhånden som det indre kendskab forsvandt og forfaldt – bl.a. på grund af kristendommens uforståenhetz – blev kun tilbage i folkebevidstheden at det var farligt og negativt.

Også augurerne divinationsregler, som vi har dem overleveret, er døde regler hvis oprindelse er glemt. Cicero bemærkede at to augurer ikke kunne se på hinanden uden at smile, dvs. over hvordan de bedrog folk (herfra talemåden *augurerne smiler*).

Men når højre- og venstresidens tværkulturelle associationstilknytning har kunnet holde sig så længe og konstant dukker op igen, kan det kun skyldes at det har indre, neurologiske sammenhænge, nemlig med hjernehalvdele, hemisfæerne.

Lars Henriksen, f. 1945,
Akademisk medarbejder
på Aalborg Universitetscenter.

- Du danser vel!
- Ja, det ved jeg vel.